

AZƏRBAYCANDA MÜASİR VERGİ İNZİBATÇILIĞININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

K.Ş.Vəkilov¹, A.S.Abdullazadə²

¹i.f.d., müəllim, Bakı Dövlət Universiteti

²böyük mütəxəssis, Elmi fəaliyyətin təşkili və idarəedilməsi departamenti, UNEC
e-mail:kanan.vakilov@gmail.com¹; aydin-555@list.ru²

Daxil olmuşdur: 10 may 2019; qəbul edilmişdir: 09 yanvar 2020.

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi davamlı inkişaf kontekstində Azərbaycan Respublikasında müasir vergi inzibatchılığı sahəsində baş verən proseslərin araşdırılması, mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi, bu sahənin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təklif və tövsiyələr verməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə məqalədə vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiq edilmişdir. Tədqiqat işi elmi abstraksiya və sistemli təhlil, məntiqi ümumiləşdirmə, statistik təhlil kimi tədqiqat üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi olaraq respublikamızda vergi inzibatchılığı sahəsində mövcud vəziyyət araşdırılmış, vergi və vergi daxilolmalarının dəyişən dinamikası üzrə təhlillər aparılmışdır. Eyni zamanda müasir vergi sisteminin əsas xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmiş, vergi inzibatchılığının dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas alətlərindən biri olması, bütün səviyyələrdə büdcəyə daxil olan mənbələrin formalaşmasını təmin etməsi, vergilərin tənzimləyici funksiyası kimi məsələlər araşdırılmışdır. Tədqiqatın məhdudiyətləri: daha geniş praktik informasiya tələb olunur. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: vergilər sahəsində tədqiqatlar aparın və bu sahədə çalışan mütəxəssislərin elmi və əməli biliklərinin zənginləşdirilməsində müsbət rol oynaya bilər. Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı: müasir iqtisadi şəraitdə vergi inzibatchılığının təkmilləşdirilməsinin prioritet istiqamətlərinin təhlilindən görüldüyü kimi, mövcud vergi sistemində aparılan islahatlara uyğun olaraq həmin istiqamətlərin düzgün müəyyən edilməsi zəruri olub, məqsədli və ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Açar sözlər: vergi daxilolmaları, dövlət rüsumları, gəlir vergisi, mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, aksiz vergisi.

UOT: 3.336.2. **JEL:** Q43

THE PROBLEMS OF IMPROVING OF MODERN TAX ADMINISTRATION IN AZERBAIJA

K.Sh.Vekilov¹, A.S.Abdullazade²

¹PhD., teacher, Baku State University

²senior specialist, Department for Organization and Management
of Scientific Activities, UNEC
e-mail:kanan.vakilov@gmail.com¹; aydin-555@list.ru²

Received: 10 May 2019; Accepted: 09 January 2020.

Summary

The main purpose of the research is to investigate current tax administration processes in the Republic of Azerbaijan in the context of sustainable development, to analyze the current situation, to make suggestions and recommendations to improve the activities of the sector. The article explores the issues of improving tax administration. Research case: scientific abstraction and systematic analysis, logical generalization, statistical analysis. As a result of the research, the current situation in the tax administration in our republic was analyzed and analysis of the changing dynamics of tax and tax revenues was carried out. The main features of the modern taxation system were considered in the same paper, the question of whether tax administration is one of the most important tools of the state's economic policy, the formation of budgetary sources at all levels, and the functions of taxation. Limitations of the study is requiring more extensive practical information. The research can also play a positive role in the enrichment of the scientific and practical knowledge of social scientists and researchers. As it is seen from the analysis of the priority directions of improvement of tax administration in modern economic conditions, it is necessary to identify the correct directions in accordance with the reforms in the existing tax system, which require targeted and consistent measures.

Keywords: tax receipts, government fee, income tax, profit tax, value added tax, excise tax.

UOT 3.336.2. JEL: Q43

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОВРЕМЕННОГО НАЛОГОВОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

К.Ш.Векилов¹, А.С.Абдуллазаде²

¹д.ф.э., преподаватель, Бакинский Государственный Университет

²старший специалист, Департамент организации и управления
научной деятельностью, UNEC

e-mail:kanan.¹vakilov@gmail.com; ²aydin-555@list.ru

Резюме

Целью исследования является изучение текущих процессов налогового администрирования в Азербайджанской Республике в контексте устойчивого развития, анализ текущей ситуации и внесение предложений и рекомендаций по улучшению работы сектора. С этой целью в статье рассматриваются вопросы совершенствования налогового администрирования. Исследовательская работа проводилась на основе таких методов исследования, как научная абстракция и систематический анализ, логическое обобщение и статистический анализ. В результате исследования была проанализирована текущая ситуация с налоговым администрированием в нашей республике и проведен анализ изменения динамики налоговых и налоговых поступлений. В статье были рассмотрены основные черты современной системы налогообложения: вопрос о том, является ли налоговое администрирование одним из важнейших инструментов экономической политики государства, формирования бюджетных источников на всех уровнях и функции налогообложения. Ограничением исследования является отсутствие более обширной практической информации. Налоговые исследования могут сыграть положительную роль в обогащении научных и практических знаний специалистов, работающих в этой области. Как видно из анализа приоритетных направлений совершенствования налогового администрирования в современных экономических условиях, необходимо определить правильные направления в соответствии с реформами в существующей налоговой системе, которые требуют целенаправленных и последовательных мер.

Ключевые слова: налоговые поступления, государственная пошлина, подоходный налог, налог на прибыль, налог на добавленную стоимость, акцизный налог.

UOT 3.336.2. JEL: Q43

Son illər Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin olunması istiqamətində davamlı olaraq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə müəyyən edilən əsas prioritetlərdən biri də əlverişli biznes mühiti yaratmaq məqsədilə hökumətin aparıcı rolunu daha da gücləndirməkdir. Həmin prioritetlər daxilində Azərbaycan hökuməti tərəfindən biznes mühitinin institusional əsaslarının gücləndirilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Xüsusən də, azad rəqabət mexanizmini inkişaf etdirmək, dövlət – biznes əlaqələrində insan amilinin rolunu azaltmaqla səmərəliliyi, hesabatlılığı və şəffaflığı artırmaq başlıca təmayül kimi qəbul edilmişdir. Dövlətin başqa bir funksiyası

xarici bazarlara çıxışı təmin etməkdən ötrü azad ticarət sazişləri bağlamağı, texniki tənzimləməni və milli standartlaşdırma sistemini dünya tələblərinə uyğun səviyyədə formalaşdırmağı təmin etməkdir. Eyni zamanda hökumətin vergi ödəyənlərlə vergi orqanlarının arasında qarşılıqlı etimadı və şəffaflığı daha da artırmaq və optimal vergi yükü siyasəti vasitəsilə biznes mühitində səmərəliliyi yüksəltmək yönündə də fəaliyyətinin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. Burada əsas tədbirlərdən biri məhz səmərəli vergi sisteminin və vergi inzibatçılığının təşviq edilməsindən ibarətdir.

Vergi inzibatçılığı ümumi idarəetmə nəzəriyyəsinin tərkib hissəsi olmaqla elmi-praktik tədqiqat və metodik işləmələrin ən əhəmiyyətli sahəsi hesab olunur. Vergi inzibatçılığı dövlət idarəetməsinin bir forması kimi vergi orqanlarının digər səlahiyyətli orqanlarla birgə ayrı-ayrı vergi ödəyiciləri və ya vergi növləri üzrə maksimal yığıma nail olmaq üçün vergi ödəyiciləri ilə konstruktiv əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirdikləri inzibati və maliyyə (vergi) normaları çərçivəsində tənzimlənən vergi münasibətləri sahəsində idarəetmə fəaliyyətidir. Vergi inzibatçılığı vergiqoyma prosesinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə idarə olunması funksiyasının həyata keçirilməsi üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyətidir.

Vergi inzibatçılığı müasir yerli və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq idarəetmə orqanları fəaliyyətinə aid metodlar, üsullar və vasitələrlə vergi mexanizminin hüquqi istiqamətlərini müəyyən edir və iqtisadiyyatda, o cümlədən vergi siyasətində olan əhəmiyyətli dəyişikliklər zamanı onların fəaliyyətlərini koordinasiya edir.

Tərəfimizdən aparılan təhlil təsdiq etməyə imkan verir ki, vergi inzibatçılığı – vergi orqanlarının vergi və yığımların ölkənin büdcə sistemində daxil olmasının təmin edilməsinə yönəldilmiş fəaliyyətidir. Deməli, vergi sisteminin effektiv fəaliyyəti və vergi daxilolmalarının kəmiyyəti birbaşa keyfiyyətli vergi inzibatçılığının həyata keçirilməsindən asılıdır.

Vergi sisteminin elementləri öz növbəsində ölkənin vergi qanunvericiliyinə, o cümlədən vergi və yığımlar sistemində dəyişikliklər edilməsi prosesində, eləcə də vergi orqanları tərəfindən öz səlahiyyətlərinin reallaşdırılmasında vergi inzibatçılığının həyata keçirilməsinə təsir edən obyektiv və subyektiv şərtləri özlərində ehtiva edirlər.

Sonuncu göstərir ki, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi – hər bir mərhələsi ölkənin vergi sisteminin islahatlaşdırılmasının əvvəlki mərhələsində baş verən dəyişikliklərlə bağlı fasiləsiz prosesdir və iqtisadiyyatın inkişafının mövcud səviyyəsi və hər bir konkret vaxt dövründə büdcə sisteminin vergi gəlirlərinin doldurulmasının tamlığı ilə şərtlənmişdir.

İqtisadi kateqoriya kimi vergi inzibatçılığına onun mahiyyətinin və daxili məzmununun üzə çıxdığı funksiyalar xasdır. Bizim fikrimizcə, idarəetmə forması kimi vergi inzibatçılığının mahiyyəti aşağıdakı funksiyalar vasitəsilə meydana çıxır: proqnozlaşdırma, uçot, nəzarət, tənzimləmə, məcburetmə.

İqtisadi ədəbiyyatda o, müxtəlif cür təsvir olunur: vergi inzibatçılığının onun öz funksiyaları və səlahiyyətləri daxilində həyata keçirilməsi; vergi nəzarəti subyektlərinin səmərəli fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi; vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin vergi və yığımların vaxtında ödənilməsinə təmin edən gündəlik fəaliyyəti; vergi ödənişi daxilolmalarının təmin edilməsinin əsası və s.

Aparığımız araşdırmalar belə bir nəticəyə gətirib çıxartdı ki, Azərbaycan elmi mühitində vergi inzibatçılığının mahiyyəti və məzmununun müəyyən edilməsi məsələlərində vahid fikrin olmamasının səbəbi onun dərk olunma metodologiyasının kifayət qədər işlənilməməsidir. Bu hadisəyə vahid sistemli yanaşma tətbiq edərək, onun məzmunlu tərəfini aydın təsvir etməklə, ondan dövlət maliyyə sisteminin sabitləşməsi üçün səmərəli istifadə etmək olar. Azərbaycan iqtisadiyyatının islahatlaşdırılması şəraitində vergi inzibatçılığı vergi münasibətlərinin inkişafının əsas istiqamətlərindən biridir, odur ki, ona xüsusi diqqət yetirilməlidir. Vergi inzibatçılığı özündə vergi nəzarətinin həyata keçirilməsi prosesində yaranan münasibətlərin reallaşdırılması və vergi pozuntularına görə məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə xüsusi səlahiyyətli orqanların idarəetmə fəaliyyətini ehtiva edir.

Ölkənin vergi potensialının maksimum həyata keçirilməsi üçün vergi inzibatçılığının səlahiyyətli orqanları yalnız yaxından vergi və yığımlar haqqında qanunvericiliyin icrasına ciddi nəzarət etməlidirlər, həm də səmərəli vergi inzibatçılığının funksiyalarını yerinə yetirməlidirlər. Vergi münasibətlərinin reallaşdırılmasının təşkilati-idarəetmə sistemi kimi vergi inzibatçılığına Azərbaycanın büdcə sisteminə daxilolmaları tam təmin etmək üçün istifadəsi nəzərdə tutulan funksiya, forma və metodlar daxildir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının, xüsusən büdcə gəlirlərinin əsas mənbəyini təşkil edən neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması ilk növbədə vergi inzibatçılığı ilə və onun tərkib hissəsi olan vergi nəzarəti sahəsində əsaslı dəyişikliklər tələb edir. Belə ki neft gəlirlərinin azalması şəraitində dövlət büdcəsinə daxilolmaların kəskin azalması ilə yanaşı, iqtisadiyyatın digər vacib sahələrində vergi hüquq pozulmalarının daha da artması, büdcələrarası münasibətlərin gərginləşməsi ehtimalı da yüksəkdir. Bu boşluğu təkcə büdcə qanunvericiliyinin sərtləşdirilməsi və ya yumşaldılması hesabına həll etmək mümkün deyildir. Belə ki, vergi qanunvericiliyi, onun tətbiq edilmə metodologiyası və bütövlükdə vergi sisteminin idarə edilməsi arasında qırılmaz qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur.

Vergi inzibatçılığı dövlətin iqtisadi siyasətinin ən fərqli alətlərindən biri olmaqla, bir tərəfdən, bütün səviyyələrdə büdcəyə daxil olan mənbələrin formalaşmasını təmin edir, digər tərəfdən, iqtisadi subyektlərdən müxtəlif maliyyə resurslarının tutulma şərtlərini dəyişərək verginin tənzimləyici funksiyasını reallaşdırır.

Vergi sisteminin, o cümlədən vergi inzibatçılığının modernləşmə prosesinin sürətləndirilməsi təkcə iqtisadi subyektlərdən vergi tutulma səviyyəsinin artması ilə deyil, həm

də vergi sisteminin özünün idarə olunmasına xərclərin səviyyəsi ilə də ölçülür. Vergi inzibatçılığı səviyyəsinin yüksəldilməsi vicdanlı və nizam-intizamlı vergi ödəyiciləri üçün bərabər rəqabət rejiminin təmin olunması, onlara vergi yükünün ardıcıl olaraq aşağı salınması üçün də potensial ehtiyat mənbəyidir.

Azərbaycanda vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi birinci növbədə dövlətlə biznesin optimal münasibətlərinin qorunmasına yönəldilməlidir. Bu daha çox Vergilər Nazirliyinin inzibatçılığı vasitəsilə vergi ödəyiciləri ilə apardığı işlərin nəticəsindən asılıdır. Burada ən əhəmiyyətli məsələlərdən biri dövlət büdcəsinin 80%-ni təmin edən iri vergi ödəyiciləri ilə işlərin təşkilindən asılıdır. Bu sahədə son illərdə müsbət dinamikanın müşahidə olunması iri vergi ödəyiciləri ilə müstəqil vergi inzibatçılığının iri vergi ödəyiciləri Departamentinin fəaliyyəti ilə bağlıdır. İqtisadi ədəbiyyatda vergi ödəyicilərinin belə müstəqil və fərqli inzibatçılıq vahidləri tərəfindən idarə olunmasına istər vergi ödəyiciləri, istər də dövlət quruluşu baxımından məqsədəuyğunluğuna münasibət birmənalı deyildir.

Hazırda iri vergi ödəyicilərinə inzibatçılıq Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin ümumi müddələri əsasında həyata keçirilir və əslində, belə vergi ödəyicilərinin fərqli xüsusiyyətləri haqqında müvafiq bəndlər və ya istinadlar yoxdur. İri vergi ödəyicilərinə inzibatçılığının bütün nüansları Vergilər Nazirliyinin müvafiq Əsasnamə və Təlimatları yaxud Metodik göstərişləri ilə tənzimlənir. Halbuki vergi ödəyicilərinin bu kateqoriyası bütün parametrlərinə görə – vergi inzibatçılığının və idarəetmənin müxtəlif pillələrində iştirak etməsi formalarına, vergi inzibatçılığının ayrı-ayrı mərhələlərinin həyata keçirilmə metodlarına, vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə, iri vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı qruplarının uçota alınmasının sahəvi xüsusiyyətlərinə görə kifayət qədər fərqlənirlər və bu məsələlər də iqtisadi ədəbiyyatda daimi diskussiya obyektinə çevrilmiş problemlərdəndir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının vergilərlə tənzimlənmə sisteminin, həmçinin vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi ölkə iqtisadiyyatında aparılan əsaslı islahatların uğurla aparılmasının başlıca şərti kimi bu gün daha çox diqqət mərkəzindədir. Bundan başqa, Azərbaycanın vergi orqanlarının modernləşməsi üzrə Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlər sisteminin yerinə yetirilməsi də başa çatmaq mərhələsindədir.

Bütün bu deyilənlər təqdim olunan mövzunun tək cəhətini deyil, həm də onun əhəmiyyətini, tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini, onun praktiki istiqamətlərini müəyyən edir. Belə ki, bu gün respublikamızda fəaliyyət göstərən vergi inzibatçılığı həm onun təşkilati-iqtisadi mexanizmlərinin və funksiyalarının dəqiqləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi baxımından, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının postneft dövründə innovativ modernləşməsinin reallaşması baxımından aktual olduğu qədər də əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanda vergi inzibatçılığının əsas xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi

İqtisadi ədəbiyyatlarda vergi inzibatçılığı ilə bağlı məsələlər son illər tədqiqatçılar tərəfindən daha çox araşdırılmaqdadır. Məsələn, A.E.Serdyukova görə, vergi inzibatçılığı dövlət tərəfindən vergi münasibətlərinin idarə edilməsi sistemini özündə ehtiva edir [4]. A.M.Babaşkinanın elmi əsərlərində vergi inzibatçılığı dedikdə, təşkilati cəhətdən vergi sistemi ilə təmsil olunan vergi münasibətlərinin idarə edilməsinin bir hissəsi başa düşülür. Bu zaman vergi inzibatçılığı vergi münasibətləri idarəetməsindən fərqli olaraq hakimiyyətin qanunvericilik orqanları, eləcə də digər icraedici idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilmir [5].

A.B.Zolotareva vergi inzibatçılığını vergi nəzarəti subyektlərinin – vergi müfəttişliklərinin effektiv fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi, vergi münasibətlərinin idarəetmə sistemi kimi müəyyən etmişdir. Qeyd edilən müəlliflərin əsərlərində müasir vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətində müqayisəli və analitik təhlil, sistemli yanaşma üsullarından istifadə edilməklə mövcud məsələlər hərətərflilə olaraq tədqiq olunmuşdur [6].

Son illər ölkəmizdə iqtisadi inkişafın təmin olunması istiqamətində, eləcə də vergilər sahəsində davamlı olaraq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Məsələn, hazırda Azərbaycanda neft gəlirlərinin və onun nəticəsi olaraq, buradan vergi daxilolmalarının da azalmasını kompensasiya etmək üçün ən vacib məsələlərdən biri qeyri-neft sektorunun inkişafına kömək edəcək maliyyə – vergi sahəsi üzrə stimulları gücləndirməkdədir. Son illərdə qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payının artmasına baxmayaraq, burada da tətbiq edilən vergi siyasəti və vergi inzibatçılığının müəyyən qüsurlarına görə vergiqoymadan yayınan kölgə iqtisadiyyatının payı kifayət qədər yüksəkdir [1].

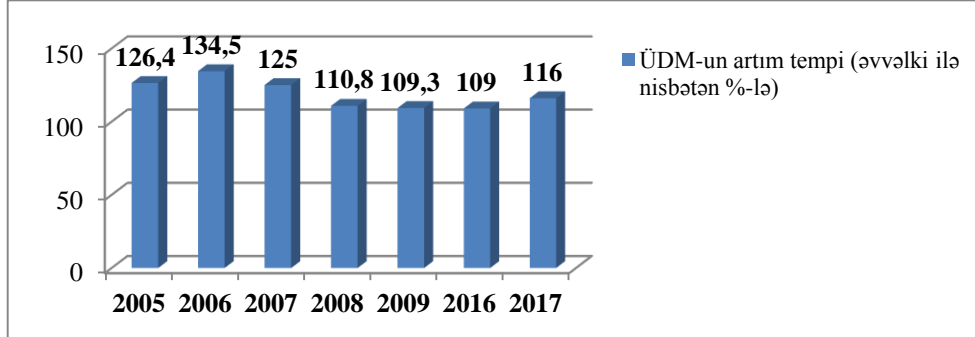
Bir çox beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı ilə razılaşdırılmış makroiqtisadi sabitləşmə və struktur dəyişikliklər üzrə iqtisadi proqramların və layihələrin həyata keçirilməsi hesabına, artıq, Azərbaycanda 1996-cı ildən etibarən real ümumi daxili məhsulun artımına nail olunmuşdur. Məsələn, 2005, 2007 və 2017-ci illərdə ÜDM-in artım templəri ölkə üzrə yüksək olmuşdur. Müvafiq olaraq bu göstəricilər 26,4 %, 25 %;və 16 % təşkil etmişdir. Məsələn, 2017-ci ildə ÜDM-in həcmi 70 135,1 mln manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in dəyəri isə 2005-ci illə müqayisədə 2008-ci ildə 3 dəfə artaraq 4 603,7 manat, 2017-ci ildə isə 4.8 dəfə artaraq 7 205 manat təşkil etmişdir (Cədvəl 1 və Şəkil 1). Bütün bunlar Azərbaycanda iqtisadi inkişafın son illər davamlı mövcudluğunu təsdiq edir.

**K.Ş.Vəkilov, A.S.Abdullazadə: Azərbaycanca müasir vergi inzibətçiliğinin
təkmilləşdirilməsi məsələləri**

Cədvəl 1. Azərbaycanın ÜDM-ni son illər üzrə səciyyələndirən göstəricilərin dinamikası

Ümumi göstəricilər	2005	2006	2007	2008	2009	2016	2017
ÜDM-in artım tempi (əvvəlki ilə nisbətən %-lə)	126,4	134,5	125,0	110,8	109,3	109,0	116,0
adambaşına düşən ÜDM (manat)	1494,3	2208,2	3296,6	4603,7	3917,3	6269,6	7205

Mənbə: www.stat.gov.az/pdf/Azərbaycanın statistik göstəriciləri/2017.

Şəkil 1. Son illər üzrə Azərbaycanda ÜDM-in artım tempinin dəyişmə dinamikası (əvvəlki ilə nisbətən %-lə)

Cədvəl 2. Ölkə üzrə son illərdə dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmaların dinamikası

İllər üzrə	Vergi və digər ödənişlər üzrə daxilolmaların həcmi (min AZN)
2012	6 025 366,5
2013	6 663 633,4
2014	7 113 622,4
2015	7 118 196,7
2016	7 015 165,4
2017	6 971 679,6

Mənbə: http://taxes.gov.az/statistika/2017.

Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumatların təhlili göstərir ki, 2012-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə vergi və digər ödənişlər üzrə daxilolmalar 1 092 830,2 min manat artaraq 7 118 196,7 min manat təşkil etmişdir [7]. Lakin son illər bu sahədə də azalma proseləri müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2016-cı ildə 7 015 165,4 min manat dövlət büdcəsinə daxil olmuşdursa, 2017-ci ildə bu göstərici azalaraq 6 971 679,6 min manat olmuşdur. Bunun da əsas səbəbləri son illər ölkədə vergi sahəsində aparılan davamlı islahatlar, sahibkarlara tətbiq olunan vergi güzəştləri, devalvasiya prosesləri və s. hesab olunur (Cədvəl 2). Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin fəaliyyətində son illərdə əhəmiyyətli struktur dəyişiklikləri aparılmış, vergi ödəyicilərinin və onların ödənişlərinin qeydiyyatının sadələşdirilməsi istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür. Nazirliyin Audit Baş İdarəsi əvvəllər əsasən auditin aparılması ilə məşğul olurdusa, yeni yaradılan Vergi Audit Departamenti indi vergi audit siyasətinin işlənməsi və audit işinə nəza-

rətlə məşğul olur. Lakin Azərbaycan Respublikasında audit seçimi hələ də subyektivdir və risk idarəetmə üsulları əsasında restrukturizasiya aparılması tələb olunur. Bundan başqa, əksər inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemlərinə xas olan bir sıra icbari səlahiyyətlər Azərbaycanın vergi orqanları üçün təmin edilməmişdir. Məsələn, vergi bəyannaməsini təqdim etməyən və yaxud bəyannamələri təqdim etməyi dayandıran şəxsləri aşkarlamaq, üçüncü tərəfin məlumatlarına çıxış imkanlarına malik olmaq, vergidən yayınma hallarını aşkarlamaq və ya çatışmazlıqları qiymətləndirmək səlahiyyətlərinin olmaması, onların işinin səmərəsini xeyli məhdudlaşdırır. Eyni zamanda, sui-istifadə hallarının qarşısının alınması üçün bu səlahiyyətlər üzərində nəzarət olmalıdır. Məsələn, üçüncü tərəf barədə məlumatlar müvafiq agentliklər tərəfindən real vaxt rejimində təqdim oluna bilər və bu halda, vergi işçilərinin bu cür məlumatları selektiv şəkildə tələb etmək seçimi olmamalıdır [2].

Azərbaycanda kölgə iqtidiatının miqyası gəlirlərin gizlədilməsinə və ya müvafiq vergi ödənişlərindən yayınmalara şərait yaradır. Doğrudan da, yığım sistemləri etibarlı olmazsa, səmərəli ödənişin təmin olunması ciddi məsələyə çevrilir və vergidən yayınma halları daha da genişlənir. Məsələn, ölkəmizdə bir çox xırda və orta firmalar bunu sadə sxemlə həyata keçirirlər. Bunu nəzərə alaraq, digər ölkələrdə olduğu kimi, vergi ödəyiciləri üçün könüllü riayətmənin cəlb edilməsini artırmaqla yanaşı, vergi yığım sisteminin daha da gücləndirilməsi və səmərəliliyinin yüksəldilməsi tələb olunur. Son illər Vergilər Nazirliyində vergi ödəyicisi ilə vergi işçiləri arasında təmasın minimallaşdırılması, elektron bəyannamə və elektron poçt məktublaşmaları, zəng mərkəzləri və elektron poçtlar vasitəsilə məlumat və köməkliyin və vergi ödəyicilərinin şəxsi vərəqələrinə parol əsasında çıxışın təmin edilməsi kimi tədbirlərlə vergi idarələrinə getmək zərurətinin aradan qaldırılması vergi öhdəliklərinə riayətmənin stimullaşdırılması istiqamətində atılan addımlardan sayılmalıdır [3].

Vergi inzibatçılığının fəaliyyət prioritetləri riskin qiymətləndirilməsi, ixtisaslaşma və müştərilərin seqmentlərə ayrılması prosesləri vasitəsilə seçilməli və inkişaf etdirilməlidir. Təcrübi nöqtəyi-nəzərdən risk idarəetmə üsulları əsas riayətmə davranışları üçün model kimi əyani xarakteristikaları seçməklə, vergi ödəyicilərini bir neçə əsas risk növü üzrə qruplaşdırılmalıdır. Bütün riskləri audit və təhlil vasitəsilə nəzərdən keçirməyə ehtiyac yoxdur. Müştəridən asılı olaraq onlardan bəzilərinə vergi ödəyicisi xidmətləri vasitəsilə məlumat kampaniyaları, zəng mərkəzləri və onlayn məlumatlar formasında əhatə etmək kifayətdir. Vergi ödəyiciləri üçün narahatlıq doğuran məsələləri nəzərdən keçirmək və vergi qanunvericiliyinin dəyişdirilməsi təşəbbüslərinə dair əks əlaqəni təmin etmək üçün vergi ödəyiciləri ilə mütəmadi məsləhətləşmələrin aparılması vacibdir. Bu cür tədbirlər daha az xərc tələb edir və bütün vergi ödəyicilərinin daha intizamlı riayətçiliyinə təsir edə bilər. Müştərilərin seqmentlərə ayrılmasından düzgün istifadə, fiskal orqanların öz işini yaxşılaşdırmaq

üçün seçimlərinin nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşdırılmasına xidmət edə bilər [4]. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda vergi ödəyicilərinin öhdəliklərə riayət etmə səviyyəsi hələlik aşağıdır və bu göstəricinin ciddi şəkildə yaxşılaşdırılmasına ehtiyac vardır. Bu həm də ədalətli rəqabəti məhdudlaşdırmaqla vergi inzibatçılığına inamın azalmasına səbəb olur və investorların fəaliyyəti üçün əvvəlcədən qeyri-bərabər şərait yaradır. Məhz, bunun nəticəsidir ki, potensial investorlar Azərbaycanda vergi orqanları tərəfindən bərabər və ya ədalətli münasibət göstərilməyəcəyindən ehtiyat edərək öz biznes qurumlarını və sərmayələrini regionun digər ölkələrində yerləşdirməyə cəhd edirlər. Bütün bunları nəzərə alaraq Vergilər Nazirliyi (VN) öhdəliklərə riayət etmə səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün ümumi strategiya işləyib hazırlamalıdır. İlk addım olaraq vergi sistemindəki boşluqlar müəyyənləşdirilməlidir. İctimaiyyətin vergi inzibatçılığını necə qəbul etdiyi müəyyən edilməli və ölçülməli, bu proses mütəmadi olaraq izlənilməlidir [5].

Öhdəliklərə riayət etmə səviyyəsi qanunvericilik və iqtisadi siyasət də daxil olmaqla, vergi inzibatçılığının nəzarətindən kənar bir çox digər amillərdən də asılıdır. Bununla belə, VN bu problemi ciddi şəkildə yüngülləşdirəcək dəyişikliklərə təsir edə bilər. Vergi ödəyicilərinin təhsil və hazırlığının yaxşılaşdırılması, qaydalara riayət etməyənlərin əvvəlcədən aşkarlanması, gəlirlərin və ödənilən vergilərinin az bəyan edənlərin, bəyannamə təqdim etməyənlər və bəyannamə təqdim etməyi dəyandıranların vaxtında müəyyən edilməsi, həmçinin vergi ödəyicilərinin şişirdilmiş qiymətlər və istehsal xərcləri hesabına öz təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə nəticələrini pisləşdirməklə hesabatdakı təhriflərin aşkarlanması və bütün sadalananlara müvafiq maliyyə sanksiya və cərimələrin tətbiq edilməsi ümumi riayət etmə mənzərəsini xeyli yaxşılaşdırmağa bilər.

Öhdəliklərə riayət etmə səviyyəsi o zaman yüksəlir ki, vergi ödəyiciləri qanun üzrə öz vəzifə və öhdəliklərini yerinə yetirməkdə vergi inzibatçılığının onlar üçün ciddi təhlükəyə çevriləcəyini anlasın. Bu məqsədlə, vergi ödəyicilərinin konkret adları göstərilmədən, son auditin və cinayət təhqiqatının nəticələrini bəyan edən xüsusi ictimai kampaniyanın keçirilməsi VN-nin qanunu tətbiq etmək hüququna və gücünə malik olduğunu, vergidən yayınanların istifadə etdikləri bütün yayınma vasitələri və kanallarından xəbərdar olduğunu bütün cəmiyyətə, həmçinin biznes dairələrinə çatdırmağa bilər.

Kiçik və orta sahibkarlar üçün Sadələşdirilmiş Vergi Rejiminin (SVR) tətbiqi yeni vergi ödəyicilərinin sistemə daxil olmasını yüngülləşdirməklə yanaşı, ayrı-ayrı qurumlar tərəfindən öz dövryyələrini az göstərmələri və ya müxtəlif saxtalaşdırmalarla SVR üzrə müəyyən edilmiş yuxarı hədlər daxilində vergidən yayınmalar üçün imkanlar da açır. Buna görə də, SVR-in tətbiqi ilə bağlı daha ciddi nəzarət mexanizminin yaradılmasına ehtiyac vardır.

Vergi İnzibatçılığına güvən və inamın yaradılması vergi öhdəliklərinə riayətmə səviyyəsinin yüksəldilməsinin vacib elementidir. Vergi ödəyicilərinin ehtiyac və qayğılarını müəyyən etmək və müxtəlif sahələr üzrə baş verən dəyişiklikləri dəyərləndirmək üçün VN-nin müntəzəm əks əlaqə qurmaq imkanına malik olması da zəruridir. Bu əlaqə düzgün qurulduğu və həyata keçirildiyi, həmçinin vergi ödəyicisinin razılığı ilə vaxtaşırı müvafiq tədqiqatların aparıldığı şəraitdə faydalı əks əlaqə təmin edilə, nəticədə inzibatçılıqdakı zəif halqalar da müəyyən edilə bilər. Riayətmə həm də vergi ödəyicilərinin öz hüquq və öhdəlikləri barədə aydın təsəvvürü və məlumatı olduğu zaman yaxşılaşa bilər və buna görə də, vergi ödəyicisinin hüquq və öhdəliklərinə dair qanunvericilik maddələrinin ayrıca nəşri və yayılması fayda verə bilər.

Vergilər Nazirliyi yorucu sənədləşmə işini və vergi ödəyicilərinin çəkməli olduğu riayətmə xərclərinin azaldılması istiqamətində ciddi addımlar atsa da, bu sahədə hələ xeyli işlər görülməlidir. Vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə riayət etmək üçün çəkməli olduğu birbaşa və dolaylı xərclər qeyri-neft sektorunda artımın da qarşısını alır. Hər hansı vergi sisteminə riayətmə üçün səylərin və resursların müəyyən olunmuş məqbul səviyyəsi vardır və məhz bu şərt təmin edildikdə, biznes sektorunda öhdəliklərə riayətmənin təmin edilməsinə, burada sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasına nail olmaq olar.

Vergi inzibatçılığının yaxşılaşdırılması üçün strategiyada ən vacib elementlərdən biri VN-in apardığı əməliyyat xərclərini gəlirlərə nisbətdə ölçərək, onu ardıcıl olaraq azaltmaqdan ibarət olmalıdır. VN-də bir çox əməliyyatların avtomatlaşdırılmasına baxmayaraq, vergi inzibatçılığı xərcləri və VN tərəfindən bunun üçün ayrılmış resursları daha da yaxşılaşdırmaq mümkündür.

Bəyannamələrin təqdim olunması və vergi ödəyiciləri ilə digər əməliyyatlar zamanı internetdən istifadə olunması ümumən müsbət hal hesab olunur. Əməliyyatların aparılmasında kompüterləşdirilmiş nəzarət və monitorinqə keçid baş verməkdədir və bu proses başa çatdıqda, bu, rəhbərliyə istər strateji, istərsə də taktiki baxımdan bütün planların icrasına daha çox və effektiv nəzarət etmək imkanı verəcəkdir. Müasir vergi inzibatçılığı resurslar ayıraraq dürüst olmayan vergi ödəyiciləri və ya vergidən yayınanların auditinin aparılması və təqib edilməsinə diqqətin yönəldilməsi üçün ən müasir riskidarətmə üsullarından istifadə edir. Məhz bunu nəzərə alaraq Azərbaycanda müasir riskidarətmə yanaşmasının tədricən həyata keçirilməsinə, riskin idarə edilməsinin hər bir funksiyanın planlaşdırılması və icrasına inteqrasiya edilməsi üçün qabaqcıl beynəlxalq təcrübələrdən istifadə edilməsinə ehtiyac vardır. Məsələn, səyyar audit üçün bəyannamələrin seçimi zamanı auditin aparılmasına sərf olunan vəsaitin müqabilində əlavə hesablanacaq mənfəət vergisi ödəyicilərin seçilməsi üçün istifadə olunan meyar və metodologiyanın əsasında dayanmalıdır.

Düzgün seçilməmiş metodologiyalardan istifadə edilməsi, resursların israfçılığına

gətirib çıxarır və gəlir imkanlarını azaldır. Riskin təhlili, yəni hər bir təcrübənin potensial gəlirlərə münasibətdə risk və xərclərinin ölçülməsi bütün proseslərin müəyyən edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün təlimat rolunu oynamalıdır [6].

İxtisaslaşma və müştərilərin seqmentlərə ayrılmasına əsaslanan funksional təşkilati struktur inzibatçılığın səmərəlilik və effektivliyinin yüksəldilməsi və inzibati xərclərin minimallaşdırılması üçün vacibdir. Hazırda VN-də inzibatçılığın yenidən təşkili nisbətən səmərəli şəkildə, funksional əsasda həyata keçirilsə də, iş yükü və təşkilati təhlillər müvafiq peşə müxtəlifliyini müəyyən etmək məqsədinə xidmət etməlidir. Məsələn, cəmi VN işçi heyətinə nisbətdə audit heyətinin sayının daha az olduğu görünür (cəmi vergi əməkdaşlarının 22,4%-i) və bu, müfəttişlərin vəzifə bölgüsünün optimal olmadığını göstərir. İstisnalar mövcud olsa da, vergi siyasətinin qurulmasının və baş ofis funksiyalarının səyyar əməliyyatlardan ayrılmasının vacibliyi beynəlxalq səviyyədə qəbul edilməsinə baxmayaraq, bu hələlik Azərbaycanda tam həyata keçirilməmişdir.

Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri

Son bir neçə il ərzində inzibatçılıqda aparılmış bir sıra islahatlar riayət etmə yükünü nəzərəcarpacaq dərəcədə azaltmış və həm də vergi ödəyicisi ilə vergi işçiləri arasında təması məhdudlaşdırmışdır. Son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında riayət etmə yükünün azaldılması istiqamətində görülən işləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar: elektron bəyannamələri tətbiq edilmişdir (ƏDV ödəyicilərinin 96%-i və bütün vergi ödəyən bizneslərin 35%-i bundan faydalanır); işçi heyətinin fəaliyyət göstəricilərinin ölçülməsi üçün avtomatlaşdırılmış sistemlər yaradılmışdır; milli səviyyədə zəng mərkəzləri yaradılmışdır; internetdə vergi ödəyicilərinin hesablarına dair məlumatlar yerləşdirilmişdir; ötən bir neçə il ərzində hesabat formalarının sayı 90-dan 15-ə endirməklə səmərəlilik artırılmış və vergi ödəyiciləri ilə vergi işçiləri arasında sıx təmas məhdudlaşdırılmışdır; vergiyə dair məlumatlar bazası digər təşkilatların, yəni Xəzinədarlıq, Gömrük Komitəsi, kommersiya bankları və Daxili İşlər Nazirliyinin məlumatlar bazası ilə əlaqələndirilmişdir [7].

Yuxarıda qeyd olunanlardan başqa, Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artırılması üçün kameral audit də daxil olmaqla, əksər vergi funksiyaları avtomatlaşdırılmış, auditin tam avtomatlaşdırılması həyata keçirilmişdir. Vergi bəyannamələrində hər hansı uyğunsuzluq insani müdaxilə olmadan aşkar edilir və 5 gün ərzində vergi ödəyicilərinə göndərilir. İlkin səviyyədə bir çox ziddiyyətlər olsa da, ƏDV üzrə xüsusi depozit hesabının VN tərəfindən yığılan vergi daxilolmalarının 80%-i təmin edən, 600-dən artıq iri vergi ödəyiciləri tərəfindən yaxşı qəbul edildiyi məlum olmuşdur. Son illərdə nazirliyin yerlərdəki idarələr üzərindəki nəzarətinin səviyyəsi son yenidən təşkilatlanmadan sonra əhəmiyyətli şəkildə təkmilləşdirilmiş, səyyar idarələrin sayı da azaldılmışdır. Vergi inzibatçılığı sahəsində hazırda geniş yayılan fikirlərdən biri ondan

ibarətdir ki, vergilər və ya vergi növlərinə yox, funksiyalara əsasən təşkilatlanma əməliyyatların daha çox inteqrasiyası, heyətin daha yaxşı idarə edilməsi, riyəətəmənin yaxşılaşması ilə nəticələnir. Vergilər Nazirliyində hazırda məhz funksiyalar üzrə yenidən təşkilatlanması onun işinin yaxşılaşdırılmasına təkan vermişdir. Fikrimizcə, bu cür təşkilatlanma prinsipi səyyar idarələrin işinin təşkilində də üstünlük təşkil etməlidir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, son illər ərzində “Xüsusi Rejimli Vergi Xidməti Departamentinin” Departamentin formalaşdırılması və onun heyəti üçün vaxtaşırı peşəkar treninqlər keçirilsə də, çox az auditorların olduğu (təxminən 110 nəfər) hazırkı işçi heyətinin sayı 600-dan çox iri vergi ödəyicisində müvafiq təftiş və yoxlamaların aparılması üçün yetərli deyildir. Məhz bunu nəzərə alaraq, iri vergi ödəyiciləri üzərində vergi nəzarətinin səmərəli təşkil edilməsi üçün daha geniş audit heyəti formalaşdırılmalıdır. Bu zaman departamentin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri sayda heyətlə təminatı ilə yanaşı, onlar arasında düzgün əmək bölgüsü də həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi üçün əsas məsələlərdən biri də vergi ödəyicilərinin şikayət və sorğularına baxılmasıdır. Əksər İƏİT ölkələrində əsas funksiyası vergi ödəyicilərinin şikayət və sorğularına baxmaq və ədalətsizliyə yol verildiyi və ya prosedura yanlışlığın baş verildiyi müəyyənləşdirildiyi hallarda müdaxilə etmək hüququ olan Ombudsman təsisatı vardır. Ombudsmanın sorğu göndərmək və müvafiq rəsmilərə islahedici tədbirlər tövsiyə etmək üçün işlərə baxılmasını müvəqqəti olaraq dayandırmaq hüququ da var. Azərbaycanda Vergi Ombudsmanı İnstitutunun təsis olunması ədalətin üstün olmasını, vergi ödəyiciləri və vergi orqanları arasında yaranan mübahisələrin vaxtında həll edilməsinə yardımçı ola bilər [2]. Əsas məsələlərdən biri də borcların yığılması ilə bağlı VN-nin təşkilati strukturunun təkmilləşdirilməsidir. Fikrimizcə, VN-nin bu borcların yığılmasındakı əsas vəzifəsi kimi zərurət yarandıqda, həmin borcları silmək üçün də qanuni səlahiyyətləri olmalıdır və bunun sayəsində baş idarədə bu cür borclarla məşğul olan heyətin və resursların bir qismini digər nəzarət işlərinə yönəltmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi biznes və ya sərmayə maraqlarını nəzərə alaraq, əməliyyatların vergi nəticələrinə dair əvvəldən qərar verir. Nazirlik bəzi hallarda müəyyən vergi nəticələrinə dair öhdəlik götürsə də, bu ancaq yatırılmış sərmayənin çıxarılaçağına qədər qüvvədə olur. Bu, üstün beynəlxalq təcrübələrə ziddir, əvvəldən verilmiş qərarlar bu cür hökmün əsaslandığı hipotetik faktların dəyişilməməsi şərtiylə, VN üçün məcburi olmalıdır. Biznes maraqları olanlar, nəticədə bu cür qeyri-müəyyənliyin sərmayəyə mane olduğu və onların işlərinə sonradan baxılmasında korrupsiya hallarına imkanlar açdığından şikayətlənirlər.

Nəticə

Vergilər Nazirliyində vergi işçilərinin fəaliyyətinin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət

ölçülərindən istifadə edilməklə mütəmadi qaydada izlənilməsinə baxmayaraq, vergi inzibatçılığı işinin bütövlükdə qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır. Fikrimizcə, ölkədə vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- VN baş aparatı inzibati və tənzimləyici göstərişlər və nəzarət funksiyalarına diqqəti daha da artırmalı, sahə işçiləri tərəfindən həyata keçirilməli olan vergi əməliyyatları aparmaq funksiyalarından azad olunmalıdır;
- Vergilər Nazirliyinə məhkəmələrə müraciət etmək üçün ilkin şərt olmadan vergi borclarının qaytarılması məqsədilə vergi ödəyicisi aktivlərinə həbsin qoyulması, müvafiq hallarda vergi borcunun güzəştə gedilməsi hüququ verilməlidir;
- aidiyyəti hökumət orqanları vergi məsələləri ilə məşğul olacaq məhkəmə orqanının yaradılmasını da nəzərdən keçirməlidirlər. Bu xüsusi məhkəmələrin hakimlərinə bənzər məsələlər üzrə əvvəlki qərarları ciddi şəkildə, amma yekun olaraq icbarilik olmadan nəzərə almağa icazə verilməlidir. Bu, hüquqşunaslar, vergi ödəyiciləri və Vergi Komitəsinin heyəti üçün müəyyənlik dərəcəsini təmin edər və vergi qərarlarının davamlılıq və rasionallığını yaxşılaşdırır;
- məhkəmə çəkişməsi təhlükəsi yarandıqda, VN qanunvericiliyə müraciət edənlərlə danışıqlar aparmağa icazə verəcək düzəlişin edilməsi imkanını nəzərdən keçirməli, audit müddətinə qanunvericiliklə müəyyən edilən zaman məhdudiyyətləri aradan qaldırılmalıdır;
- VN-nin işi əldə etdiyi nəticələr və gördüyü işlərin sambalı baxımından qiymətləndirilməlidir;
- vergi məsələlərinə baxan ixtisaslaşmış vergi məhkəmələri və ya tribunalları yaradılmalı, VN-nin öz müştərilərinə daha yaxşı xidmət göstərməsinə kömək üçün Vergi Ombudsmanı (müvəkkil) vəzifəsi təsis edilməlidir;
- mümkün olduğu hallarda, vergi ödəyicisinin və bütün əlaqəli qurum və ya orqanların əlaqələndirilmiş yoxlanışına və bir səfər ərzində bütün vergiləri – əməkhaqqından tutulan gəlir vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, mənfəət vergisi, ƏDV və aksizləri əhatə etməyə imkan verən “vahid audit” həyata keçirilməlidir və s.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov F.Ə. və b. Vergilər və vergitutma Bakı: 2013, Ozan, 416 s.;
2. Kəlbəyev Y.A. Vergi yükünün hesablanması metodoloji aspektləri "Azərbaycanın vergi xəbərləri", №9 (85), 2012, s.17-34.;
3. Musayev A.F. Müasir vergi siyasətinin iqtisadi problemləri. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2013, 298 s.;
4. Сердюков А. Э. и др. Налоги и налогообложение. СПб: Финансы, 2012, 350с.;
5. Бабашкина А. М. Государственное регулирование национальной экономики. Москва.: Изд. Финансы и статистика, 2013, 320с.;
6. Золотарева А. Б. Налоговое администрирование. Основные итоги реформы. Москва.: ИЭПП, 2008. – с.297.;
7. <http://taxes.gov.az/statistika>.